Портрет Сковороди. Гравюра Василя Чебаника

Дух свободи в нас родить

ДО 300-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА Й МИ

«ПЕРЕЯСЛАВ»
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ ЗАПОВІДНИК

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ Григорія Сковороди

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

СКОВОРОДА Й МОГИЛЯНКА.

Студенти Києво-Могилянської академії. Гравюра. Автор Іван Щирський

СПУДЕЙ СЛАВЕТНОЇ ALMA MATER

Петро Могила (1597–1647) – київський митрополит, засновник Києво-Могилянської академії

Григорій Сковорода вчився у місцевого дяка, а у 12 років поїхав до Києво-Могилянської академії. Вона була єдиним вищим навчальним закладом у Гетьманщині й мала славну історію. Заснована 1615 року як школа при Київському братстві, поступово підвищувала свій статус і в середині XVII століття стала колегією, а з 1701-го отримала статус європейського університету й називалась академією.

Умови вступу в академію були досить демократичні. Туди приймали представників усіх станів: козацтва, селянства, міщанства, купецтва, духівництва, шляхти. Для вступу існувало лише дві умови: юнак повинен бути православним і особисто вільним.

Григорій Кониський (1717–1795) – український філософ, церковний діяч, ректор Києво-Могилянської академії

Фрагмент експозиції з матеріалами про Києво-Могилянську академію

Григорій – козацький син – захотів навчатися в Києво-Могилянській академії, яка була одним із кращих навчальних закладів Європи й оплотом православ'я в Україні. Навчальний курс був розрахований на 12 років. Сковорода вчився у Могилянці з перервами із 1734 року (за іншою версією з 1738-го) по 1753 рік, був одним із найкращих її вихованців. Його учень і перший біограф Михайло Ковалинський писав:

«Григорій швидко перевершив товаришів своїми успіхами і похвалами. Митрополит Київський Самуїл Мисловський, людина відмінної гостроти розуму і рідкісних здібностей до наук, бувши співучнем його, залишався в усьому нижче його, попри найбільше змагання своє».

Требник Петра Могили. 1703

Григорій розпочав науку в класі фари. Там вчили читати й писати по-латинському, по-польському та по-церковнослов'янському. Сковорода опанував ці знання під керівництвом професора Веніаміна Григоровича.

У класі інфіми вивчали етимологію, синтаксу латинської мови, аритметику й катехізис; у класі граматики – складніші питання синтакси, твори Цицерона й Овідія; у класі синтаксими – стилі латинської ораторської прози, латинську поезію. Ці теми Сковорода вивчав упродовж 1735–1737 років під орудою професора Амвросія Негребецького.

Клас поетики, де вчили писати поетичні твори, вивчали міфологію, географію й біблійну історію, Сковорода пройшов у професора Павла Канючкевича 1738 року. Тоді ж розпочав студіювати німецьку, грецьку та гебрейську мови в професора Симона Тодорського. Наступного року продовжив вивчати мови, а в класі риторики студіював інвенцію, стилістику, композицію у професора Сильвестра Ляскоронського.

Упродовж 1740–1741 років та 1744–1745-х Сковорода вивчав філософію – діалектику, логіку, етику, фізику, метафізику у професора Мануїла Козачинського. А після 5-річної подорожі за кордон пройшов два роки богословських студій у 1751–1753 роках у професора Георгія Конисього. Там вивчали догматичне та моральне богослів'я, історію Церкви, канонічне право, Святе Письмо та гебрейську мову з додатком арабської та сирійської.

Повного академічного курсу Сковорода не закінчив, тож інколи підписував листи – студент. 1753 року за рекомендацією київського митрополита Тимофія Щербацького він залишив клас богослів'я і став домашнім учителем у переяславського поміщика Степана Томари.

Навчання в академії мало великий вплив на філософську та літературну творчість Григорія Сковороди. Його часом називають останнім визначним представником києво-могилянської традиції.

Осінні барви Києво-Могилянської академії

Джерело мудрості. Гравюра. Микола Попов. 1972

СКОВОРОДА І ЄВРОПА

Мапа мандрів Григорія Сковороди Європою

У Григорія Сковороди майже немає спогадів про перебування за кордоном. Його учень і біограф Михайло Ковалинський розповідає про це зі слів самого філософа:

> «Коло наук, що викладалося в Києві, здалося йому недостатнім. Він забажав бачити чужі краї. Скоро з'явився привід до цього, і він скористався ним із цілковитою охотою. Від двору відряджений був в Угорщину до Токайських садів генерал-майор Вишневський, який для розташованої там греко-російської церкви хотів мати церковників, здібних до служби і співів. Сковорода, відомий знаннями музики, голосом, бажанням бути в чужих краях, розумінням деяких мов, представлений був Вишневському схвально і взятий ним під опіку. Мандруючи з генералом, старався знайомитися з людьми, вченістю та знаннями відмінно вславленими тоді. Він говорив дуже вправно і з особливою чистотою латинською і німецькою мовами, досить розумів еллінську, чому й сприяв цим собі здобути знайомство і прихильність учених, а з ними – нові знання, яких не міг мати у своїй вітчизні».

Отже, влітку 1745 року Сковорода розпочав мандрівку Європою. Разом із торговельною комісією генерала Федора Вишневського Григорій вирушив до Угорщини, у Токай. Там діяла місія із закупівлі й виробництва вин для царського двору.

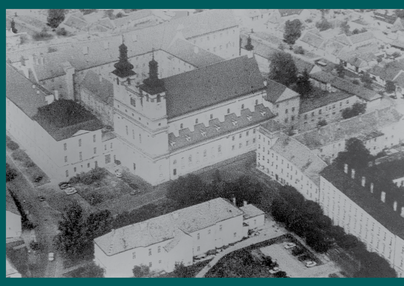

Трнавський університет (Словаччина)

Панорама Рима (Італія, кінець XVIII — початок XIX століття)

Григорій Сковорода відвідував університетські столиці – Відень, Будапешт, Братиславу, Прагу, Дрезден, Галле, Рим. Про Венецію та Флоренцію згадував в одному зі своїх творів. Знайомився з творами таких філософів, як Лейбніц, Вольф, Декарт. Вивчав геліоцентричну систему Коперника, захоплювався творами фламандського письменника Роттердамського.
Упродовж п'яти років Сковорода відвідав ще низку міст Центральної та Західної Європи: Жешув, Дукля, Свидник, Бардіїв, Пряшів, Кошіце, Шарошпатак, Трнава. І тільки після смерті Федора Вишневського повернувся до Києва, наповнений знаннями – «мандрованим університетом». Ця подорож справила вплив на світогляд Сковороди: свої студії над Біблією він розпочав на чужині.

Яку ж роль міг у ній грати Григорій Сковорода? Він був оформлений при церкві як півчий в Токаї. На ній встановлена меморіальна дошка з написами українською та угорською мовами:

> «У моїй любій Гунгарії». На цьому місці стояла православна дерев'яна церква, в якій у 1745–1750 роках був півчим і звідси вирушав у мандри по Угорщині та інших країнах Європи великий український просвітитель-гуманіст, філософ і поет Григорій Сковорода».

Прага. Художник Альбрехт Адам (XVIII–XIX століття)

Проте більшість учених сходяться на тому, що він міг бути там як наставник, вчитель і однокашник сина генерала – Гаврила Вишневського. Тому було близько 20 років, а Сковороді – 23. Гаврило був поручиком гвардії, але світської освіти не мав і хотів отримати її в університетах Європи, користуючись можливостями батька. Вишневський-старший мав право закуповувати елітні вина в Німеччині, Франції, Італії. Тож Сковорода був просто знахідкою для цієї родини – знавець кількох європейських мов, блискучий музикант, співак, цікавий співбесідник у дорозі. Та не меншу цінність становила сім'я Вишневських для Сковороди. Із ними він міг перетинати кордони європейських країн і слухати лекції в кращих університетах Європи – без грошей, без документів, без транспорту.

СКІЛЬКИ БАЧЕНО-ПЕРЕБАЧЕНО, ВИВЧЕНО-ПЕРЕВИВЧЕНО. І ВСЕ ОДНО ЗДАЄТЬСЯ, ЩО ЗАМАЛО!

Прапори держав, які відвідав Григорій Сковорода

Віденський університет (Австрія)

Венеція. Художник Антон Дельвіг (кінець XVIII — початок XIX століття)

СКОВОРОДА И ПЕДАГОГІКА

Григорій Сковорода в Ковраї. Борис Вакс. 1972

Чорнило учителя. Графіка. Сергій Сорока

Педагог – це єдина професія, за якою Григорій Сковорода працював. У 1750–1751 роках читав поетику в Переяславському колегіумі. Його виклад «був простішим й зрозумілішим для учнів» і давав «цілком нове та достеменне» уявлення про поезію. Це відрізнялося від узвичаєних засад старої української поетики та стало причиною конфлікту Сковороди з консисторією. Він втратив посаду.

У 1753–1759 роках Григорій був домашнім учителем у переяславського дідича Степана Томари. Це був час плідної поетичної творчості, частина віршів увійшли до збірки «Сад божественних пісень». У селі Коврай на сучасній Черкащині філософ пережив стан містичного очищення, йому наснилися картини людського різнопуття, які виклав у творі «Сон».

КОЛИ ХТО ХОЧЕ ЧОГОСЬ НАВЧИТИ, ПОВИНЕН ДЛЯ ЦЬОГО НАРОДИТИСЯ

Григорій Сковорода в Харківському колегіумі. Григорій Томенко. 1972

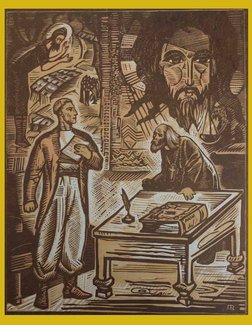

Конфлікт з єпископом. Валерій Панфілов. 1972

На запрошення білгородського єпископа Йоасафа Миткевича у 1759-му Сковорода став викладачем Харківського колегіуму, де працював із перервами до 1769 року. Викладав поетику, греку, синтаксиму й катехізис.

Особливою була його система оцінювання. Балів не ставив, натомість аналізував вроджені здібності учнів. У списку 1760 року в нього вчилися 38 осіб віком від 12 до 22 років. Навпроти 21 прізвища було зазначено – «понят», навпроти 17 – «не понят». Список 1764-го містить 96 учнів віком від 10 до 20 років. Проти прізвища одного з них стояла помітка «Звѣрок острой», проти п'ятьох – «весма остр», ще п'ятьох – «остр», по одному учневі заробили «Негоден», «негодница», «самая негодница», «самая безтолковица», «очень туп». «Туп», «Не понят» – 17, а 43 – оцінені різними категоріями «понят». Не придатних до навчання відраховували – «звільняли від училищного їга».

Листи Сковороди до його учня Михайла Ковалинського дослідник Леонід Ушкалов назвав «педагогічною поемою». В них Григорій Савич викладає своє бачення освіти: «Чим повільніше будеш вивчати, тим плодотворніше навчання». Радить бути наполегливим: «Наслідуй пальму: чим дужче її стискає скеля, тим швидше й чудовіше вона росте вгору», «Будемо прагнути вершини, щоб оволодіти принаймі серединою» і завжди мати бадьорий настрій: «Веселість – стан гармонійної душі».

Освіта має бути доступною для всіх, вважав Варсава. А її методи – сприяти самопізнанню та моральному вдосконаленню. Бо без знань неможливо досягти гармонії, щастя та добробуту. Природні обдарування людини найкраще розвиваються, коли вона виявляє творчість, ентузіазм, рішучість у навчанні, коли охоплена бажанням знати й вдосконалюватись. А без природної основи ніяке навчання не принесе бажаних наслідків.

Григорій Сковорода в Переяславському колегіумі. Ліногравюра. Леопольд Левицький. 1972

Григорій Сковорода був переконаний, що для педагога головне – пізнання та вдосконалення природних здібностей людини: «Дивись, як хлопчак, граючись, робить ярмо та вдягає його цуценяті чи кошеняті – хіба то не є тінь його хліборобської душі? І чи не є це поклик до землеробства?.. А коли він припасовує шаблю, чи це не смак до військової справи? Коли 3-річний хлопчина вчиться зі слуху набожних пісень, полюбляє зазирати до священних книг, гортати сторінки, дивитися то на таємничі малюнки, то на літери, чи це не таємна іскра природи, що зродила та покликала його до богослів'я?».

Сковорода вважав, що особливості дитини, якими її наділила природа, мають добре знати батьки та вихователі та всебічно розвивати. Педагогічне вчення Григорія Сковороди вийшло за межі XVIII століття і є актуальним у наш час.

Фотофрагмент експозиції Меморіального музею Григорія Сковороди. Переяслав. 2019

Фотофрагмент з експозиції Меморіального музею Григорія Сковороди

Пошук філософії

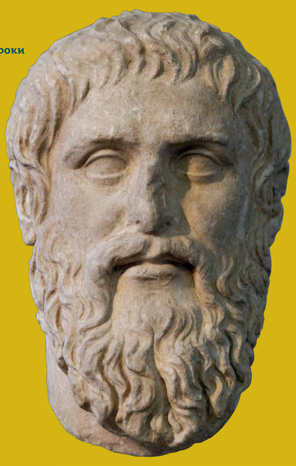

Платон (428–347 роки до нашої ери) – давньогрецький філософ-ідеаліст

Августин Блаженний (354–430 роки). З картини Вітторе Карпаччо

Григорій Сковорода, розмірковуючи про богослів'я, стверджував: перед тим, як увійти до священного храму Біблії, богослов мусить привітатися зі «стародавніми поганськими філософами» та поспілкуватися зі «вселенськими отцями».
Він добре знав античну філософію. У своїх творах спирався на Сократа, Платона, Піфагора, Арістотеля, Марка Аврелія, Епікура, Анаксагора, Діогена.
Сковороду називали українським Сократом. Посилаючись на цього давньогрецького філософа, Григорій Савич зазначав:
«Дехто живе, щоб їсти і пити, я ж – навпаки».

Одним з основ світогляду Сковороди є святоотцівська традиція. Він любив церковні піснеспіви візантійського богослова, філософа й поета Іоанна Дамаскина. Посилався на нього у роздумах про єство філософії й богослів'я та зв'язок між ними. Твори Діонісія Ареопагіта – учня апостола Павла – належали до улюблених Сковородою. Говорять, набито він завжди носив із собою, крім Біблії, Діонісієві трактати «Ареопагітики».

Шанований Сковородою письменник – візантійський богослов Максим Сповідник. Український мислитель спирається на Максима, коли мова заходить про обоження, нерівну рівність, дві волі в людині, світ-театр, природу зла й добра.

Григорій Богослов (330–390 роки). З гравюри XVII століття

Я всього себе присвятив шуканню однієї лиш божественної істини

Євангеліє. Москва, 1694

Одим з улюблених філософів Сковороди був давньогрецький філософ-ідеаліст Платон, якого він назвав боговидцем. Наш мислитель мав платонівський спосіб думання. Це відчувається в науках про дві натури та три головні сродності. А в міркуваннях про серце та обоження – поєднання з Богом – його філософський стиль є неоплатонівськими.

З-поміж античних філософів увагу Сковороди привертав Епікур. У низці творів Варсава цитував по-українськи та по-грецьки Епікурові слова: «Спасибі Богу, що потрібне зробив легким, а важке непотрібним».
Христа він тлумачить як єврейського Епікура:
Жив отак ув Афінах, жив отак в Палестині Епікур – Христос.

Перлина філософії. З гравюри XVI століття

Сковорода цінував творчість візантійських богословів і письменників IV століття Василія Великого, Григорія Ниського, Григорія Назіанзина та Іоана Златоустого. Спирався на їхні твори в міркуваннях про єдність світу та часу, про внутрішню людину та людину як мікрокосмос, про символічне розуміння Святого Письма. А на вчення середньовічного богослова Томи Аквінського посилався у працях про співвідношення матерії та форми, про серце та сродну працю.

Епікур (341–270 роки до нашої ери) – давньогрецький філософ-атоміст

Письменник Василь Барка назвав Григорія Сковороду першим після Отців Церкви – так називали церковних діячів і письменників минулого, які зробили вагомий внесок у створення правил, устрою, віровчення й обрядів Церкви.

Проте книгою книг, натхненницею на творчість для Сковороди була Біблія. Він вважав її провідником людського серця на терени Святого Духа:
«Біблію я почав читати біля тридцяти років від мого народження, але ця найпрекрасніша для мене книга над усіма моїми найулюбленішими верх взяла, задовольнивши мою довгочасну спрагу й голод водою й хлібом, солодшої понад мед, Божої правди й істини».

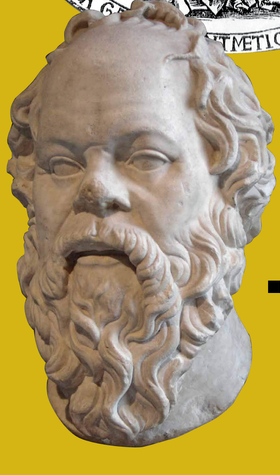

Сократ (469–399 роки до нашої ери) – давньогрецький філософ

Філософські ідеї

З малюнка Григорія Сковороди «Нерівна всім рівність»

БДЖОЛА Є ГЕРБ МУДРОЇ ЛЮДИНИ, ЩО В СРОДНІЙ СПРАВІ ТРУДИТЬСЯ

Біблія (Єлизаветинська). Москва, 1766

Провідні ідеї філософії Григорія Сковороди – внутрішня людина, нерівна рівність, обоження, дві натури, три світи, матерія, свобода, пізнання себе, серце, щастя, сродна праця.

Сковороду називають людиноцентристом. Бо вся його творчість спрямована на людину – формування її чистого серця, прагнення рівнятися на свого Творця. Біблію філософ підносить до рангу одного з трьох світів, з яких складається світобудова. Макрокосм – це весь оточуючий нас світ, природа. Мікрокосм – світ людини. Біблія – світ символів. Ці світи перебувають у постійному русі та взаємозв'язку. Не пізнавши один, неможливо пізнати інших. Мислитель вважав, що починати треба з самопізнання. Тому заклик «Пізнай себе!» звучить у бесіді майже з кожним співрозмовником. Це гасло прикметне для його поглядів.

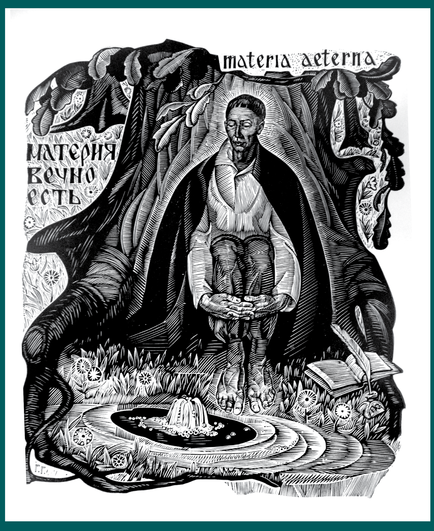

Біля джерела. Гравюра. Григорій Галкін. 1972

Мандрівний філософ. Гравюра. Григорій Томенко. 1972

Каврайське благословення. Графіка. Сергій Сорока. 2011

Ця свобода проявляється в європейськості української культури. І в питомих рисах українця, який прагне свободи в різних її проявах – у незалежності держави, свободі особистості, вибору, у самопізнанні як шляху до щастя. Філософ тлумачив свободу як характерний для мудрої людини душевний спокій «О дуброва! О свобода!», якого й сам хотів досягнути. Нерівна рівність – ще одна з ключових ідей Сковороди, яку він показав у образі Бога-фонтана. У діалозі «Алфавіт миру» описав її так:

«Бог подібний до багатого фонтана, що наповнює різні сосуди по їхній вмістимості. А над фонтаном напис: нерівна всім рівність. І ллються з різних трубок різні токи в різні посуди, що стоять довкола фонтана. До меншого сосуда менше попадає, але в тім він рівний з більшим, що обоє однаково повні».

Сковородинська ідея нерівної рівності спирається на два принципи:
– кожна людина має йти за своєю природою;
– кожна людина обирає власний етичний шлях.

Сковороду називають чільним представником української філософії серця. Для нього серце – це й думка, й найсвітліша височінь, і найтемніша безодня: «Яке в тебе серце, такий ти є». Мислитель бачить у людині два серця: чисте й нечисте, старе й нове, марнотне й вічне. Складно визначити, яка з ідей Григорія Сковороди найважливіша: вони тісно пов'язані, переплітаються, але всі вчать бути людиною.

З малюнка Роберта Фладда «Мікрокосм»

Уся творчість Варсави пронизана темою сродності – того, до чого людина має природній хист.

«Щасливий той, хто живе по волі благого Духа – Господь буде на всіх путях його. А що нас вводить у пагубу, так це чотири речі:
- Братися за те, що тобі не підходить.
- Нести обов'язок, противний твоїй природі.
- Обучатися, до чого не родився.
- Дружити, з ким не рожденний дружити.

Отже, бути щасливим – значить пізнати себе, чи свою природу, взятися за свою долю й робити своє діло».
Важливою в філософії Сковороди є теорія двох натур. Кожна людина, кожне явище поділяється на дві натури: видиму й невидиму. Перша – низька, зовнішня, темна; друга – внутрішня, висока, істинна, божественна. Перша натура – це твар, друга – це Бог.
Як найвищу цінність людського життя Григорій Савич шанував свободу. Так писав про неї в поезії De libertate:
Що є свобода? Добро в ній якее?
Кажуть, неначе воно золотее?
Ні ж бо, не златне: зрівнявши все злото,
Проти свободи воно лиш болото.

На пасіці. Гравюра. Володимир Петров. 1972

СКОВОРОДА І СИМВОЛИ

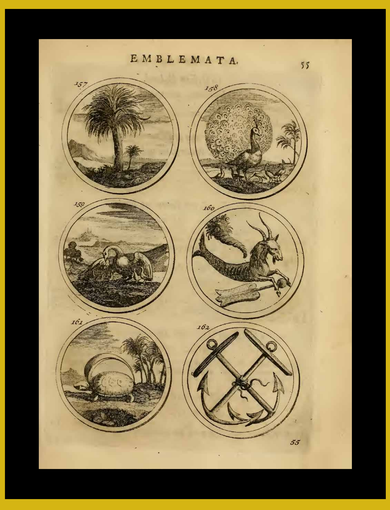

Simvoly et Emblemata.
Amsterdam, tipografiia Genrikha Vetsteina, 1705

Разглагол о древнем мире.
Естамп. Віталій Губенко. 1972

Свої образи-символи Варсава почерпнув і з народної поезії, і з античного неоплатонізму, і з символіки християнської – Отців Церкви, української полемічної та проповідної літератури XVI–XVIII століть.

Твори Сковороди мають багато символічних образів. Їх поділяють на п'ять основних груп:
– тварини й птахи (віл-молотник, змія, бусел, мавпа, голуб, олень, верблюд);
– фантастичні істоти (сфінкс, сирени, фенікс);
– рослини (колос, яблуня, квасоля, зерня, пальма);
– мертва природа (магніт, веселка, сонце, вода, джерело, потік, криниця, скеля);
– продукти людської праці (трикутник, лабіринт, перстень, жорна, годинник, якір, колесо, коло, ціп, сітка).

Нарцис.
Сафуддін Гурбанов.
2005

Григорій Сковорода говорив:
«Стародавні філософи мали особливу мову, вони змальовували власні думки образами, неначе словами. Ті образи були фігурами небесного та земного творива: сонце означало правду, кільце або звитий у кільце змій – вічність, якір – упевненість чи пораду. Образ, що приховував у собі таємницю, називався по-грецькому єμβλημα, emblema».

Григорій Сковорода був одним із найяскравіших представників емблематичного стилю в містичній літературі Нового часу, вважав дослідник Дмитро Чижевський. Його філософічний стиль – це своєрідний поворот від мислення поняттями до мислення через образи.

Сфінкс.
Сафуддін Гурбанов

Святе Письмо в експозиційному залі Національного музею Григорія Сковороди

Творчість Сковороди рясніє персонажами з античної міфології: Нарцис, Мінерва, Едіп, Астрая, сфінкс, сирени, музи. Образом сфінкса Сковорода промовляє, що людині важливо пізнати свою сутність: «Вранці на чотирьох, вдень на двох, увечері на чотирьох». Марноти світу, яким протистоїть людина, втілює в образі давніх потвор – сирен, гідри.

Мислитель шанував давньоримську богиню Мінерву як уособлення мудрості. Наближав її до одного з найголовніших сакральних образів християнського богослов'я – Софії. Сковорода пише про внутрішню людину, невидиму природу Божого творива. Образ Нарциса – це заклик зрозуміти, що людина має пізнати свою духовну красу, а не матеріальне єство. Катастрофічний кінець Фаетона прочитується як справедливе покарання гордині. Давній античний сюжет про сліпця й кульгавого – про двоїсту природу людини й дуалізм речей у матеріальному світі. Образ сирен – про руйнівну силу, яка підкорює волю людини, збиваючи з праведного життєвого шляху.

Змій. Символ мудрості або підступності.
Володимир Чорнуха. 1971

Олень. Символ духовної чистоти.
Володимир Чорнуха. 1971

Сонце. Архетипус Сковороди.
Сафуддін Гурбанов

Сковорода й церкви

Троїце-Сергієва лавра.
Літографія. Ашен Браун Дюран.
1847

МАЮ МОЄМУ ЧЕРНЕЦТВУ ПОВНЕ ЗАСПОКОЄННЯ

Ставлення Григорія Сковороди до офіційної церкви та її представників було неоднозначне. Але беззаперечним є той факт, що частину життя він провів у монастирях.
У Переяславському відвідував ігумена Гервасія Якубовича. У Троїце-Сергієвій лаврі під Москвою Сковорода вперше відмовився постригтися в ченці. Працюючи в Харківському колегіумі, філософ жив у келіях Покровського монастиря. Там визнавали його педагогічний хист і запропонували як шлях до швидкої духовної кар'єри – чернечий постриг. Сковорода не погодився:

«Хіба ви хочете, щоб і я примножив число фарисеїв? Їжте жирно, пийте солодко, одягайтеся м'яко і ченцюйте! А Сковорода розуміє чернецтво в житті нестяжательному, задоволенні малим, стриманості, в позбавленні всього непотрібного, ... щоб зручніше було виконати заповідь любові до ближнього, в шуканні слави Божої, а не слави людської».

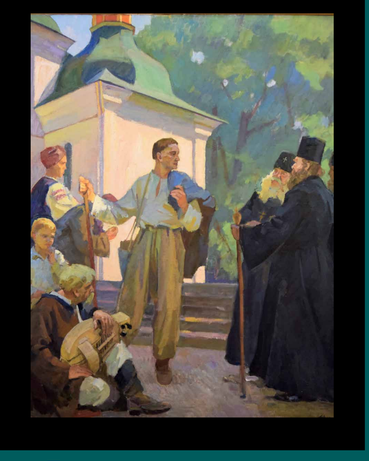

Григорій Сковорода. З картини Євгена Лученка. 1972

Свято-Покровська церква в селі Писарівка на Харківщині. 1970

Вознесенський собор у Переяславі. З малюнка Тараса Шевченка. 1845

Біограф Сковороди Михайло Ковалинський згадує перебування філософа в Києво-Печерській лаврі, де йому запропонували «стати стовпом церкви й окрасою обителі».

«Ах, преподобні! – заперечив він гаряче. – Я стовпотворіння собою примножувати не хочу, досить і вас, стовпів ... у храмі Божому... Ризо, ризо! Як небагатьох ти опреподобила! ...Блаженний, хто святість серця, тобто щастя своє, не сховав у ризу, але у волю Господню!».

Сковорода поважав по-справжньому духовне чернецтво, внутрішнє, а не формальне. Його ідеалом вважав стан «чистого серця», якого він досяг у 69-річному віці.
Важливий період у житті Григорія Савича пов'язаний із Сіннянським монастирем на Харківщині. Атмосфера відлюдного й затишного місця сприяла злету творчої думки філософа – там він написав п'ять розділів богословського трактату «Жена Лотова»:

«В самом открытии намесничества Харьковского, во время непрестанных осенних дождей, прогоняя скуку, написал я сию книжицу в монастыре Синнянском».

Охтирський Свято-Троїцький монастир. Ліногравюра. XIX століття

Свято-Преображенська церква в Пан-Іванівці – сучасній Сковородинівці на Харківщині. 1933

Через рік там створив 30-ту пісню «Саду божественних пісень» – «Осінь нам приходить, а весна пройшла».
Цікаві обставини життя Сковороди пов'язані з Охтирським монастирем. Туди він прибув після гостювання в Китаєвській пустині під Києвом. В Охтирці одержав звістку, що в Києві виявили морову язву. Це був поворотний момент у житті філософа, що поставив його на шлях служіння Богові:

«Перше відчуття, яке відчув я серцем моїм, була якась розкутість, свобода, бадьорість, надія з виконанням... відчув в середині себе надзвичайний рух, який переповнював мене силою незрозумілою. ... все всередині мене запалало вогнем, і здавалося, що в жилах моїх полум'яна течія оббігала по колу. Я почав не ходити, але бігати, начеб несений якимсь захватом, не чуючи в собі ані рук, ані ніг, але начебто весь я складався з вогняної суміші, несеної в просторі кругобуття. Весь світ зникнув переді мною; одне відчуття любові, благонадійності, спокою, вічності оживляло існування моє. Сльози полилися з очей моїх струмками і розлили якусь зворушливу гармонію по всьому складу моєму. Я проник до себе, відчув наче синівське любові запевнення і з того часу присвятив себе на синівський послух Духові Божому».

У Святогірському монастирі Сковорода відвідував чи не єдиного свого прихильника серед викладачів Харківського колегіуму Лаврентія Кордета, якого високо оцінював як людину широких та глибоких наукових інтересів, духовного наставника.
Певний час Сковорода, за свідченням Михайла Ковалинського, жив у Курязькому, Сумському, Курському Знаменському монастирях. А з Курська філософ пішов у Іванівку, щоб закінчити там своє подвижницьке життя.

Святогірський монастир

Літературна творчість Сковороди

Обкладинка книги «Байки харківські. Афоризми». Харків, 1972

Серед творчості Григорія Сковороди помітними є збірки «Сад божественних пісень» та «Байки харківські», листи до учнів та друзів, латиномовні поезії та низка перекладів.
«Сад божественних пісень» – це збірка поезій, що складається з 30 частин, написаних здебільшого староукраїнською мовою. Цей твір – справа майже всього життя Сковороди. В його основі – набожна лірика. Зокрема, вірші на Різдво: «Янголи знижайтеся, до землі зближайтеся», «Тайна дивна і преславна». Та на Великдень: «Хто ж відбере мою любов до Тебе», «Мене посіли рани смертоносні». Пісня «Слухай, небо, слухай, земле, та вжахнітеся» створена на Водохреща, а «Всяка голова свій розум має» – на пошану Святого Духа.

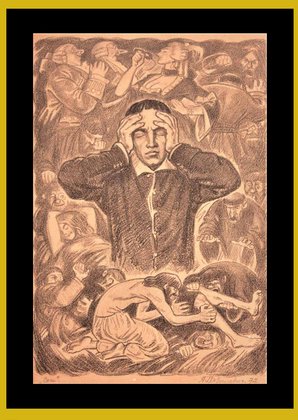

Сон. Літографія. Анатолій Базилевич. 1972

Поруч із духовними піснями є роздум про людські різнопуття у пісні «Всякому городу нрав і права». Чернетка-автограф пісні має епіграф: Solum curo feliciter mori – «Дбаю тільки про те, щоб щасливо померти». Лірники та кобзарі підхопили поетичні твори Григорія Сковороди та розспівували їх на ярмарках і базарах. Особливо популярними, крім «Всякому городу нрав і права», були «Ой ти, пташко жовтобоко», «Ах поля, поля зелены», «Весна люба, ах, прийшла», «Стоїть явір над горою».

НЕ РОЗУМ ВІД КНИГИ, А КНИГИ ВІД РОЗУМУ

Сковорода й музика. Гравюра. Револьд Баришніков. 1972

За останній час всі ці твори покладені на музику. Сковородинські пісні трактують як поетичну автобіографію автора, як відлуння його напружених духовних змагань зі світом, плоттю й дияволом:

Човник мій бурі вихор хитає
То в прірву кидає, то вгору підіймає.
Ах, нема міні спокою!..
То гора мене до небес зводить,
А то друга в безодню укидає.
Надія спливає, душа вже зникає,
Жду – і це не допоможе!
Збав мене ти від напасті,
Смири, душе, тлінні страсті,
Дух вони шматують і життя руйнують.
Петре, порятуй, молюся!

Сатира Сковороди. Гравюра. Валентин Чернуха. 1972

Перу Сковороди належить гімн вольності під назвою De libertate. Сковорода, володіючи латинською, німецькою, грецькою мовами, є автором низки перекладних поезій. Він перекладав та переспівував Верґілія, Горація, Овідія, Сидронія Гозія, Марка-Антуана де Мюре. Частина поезій написані латиною. Carmen («Мелодія») In natalem Jesu («На Різдво Христове»), Est quaedam maerenti flere voluptas («У горі втіху приносять сльози»), Quid est virtus? («Що таке чеснота?»), Epigramma («Епіґрама»), De sacra caena, seu aeternitate («Про святу вечерю, або Про вічність»), De umbratica voluptate («Про примарну розраду»), De jejunio («Про піст»).

Титульний лист книги «Сад божественних пісень». 2002

Сковорода створив першу в історії української літератури збірку байок «Байки харківські», тому його вважають батьком цього жанру. Роботу над байками розпочав у 1769 році, а навесні 1774-го, перебуваючи в Бабаях, написав іще 15 та скомпонував збірку.

Майже всі байки написані у формі яскравих сценок-діалогів. Персонажами є передовсім тварини й птахи, але також люди, стихії, приладдя, коштовне каміння. Байку Сковорода розглядав як філософський жанр. Для нього це була розумна забавка, картинка – «зверху смішна, але всередині чудова».

І поезії, й байки мислителя містять філософічність. Зрештою, основна тема, якою переймається Сковорода-байкар, так само філософська – сродність.

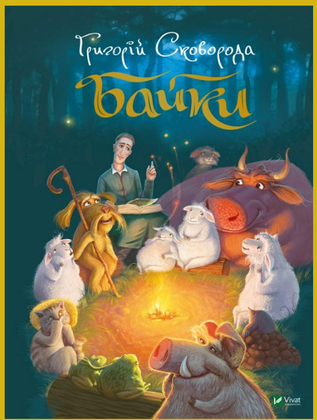

Обкладинка книги «Байки» Григорія Сковороди. Vivat, 2020

СКОВОРОДА І МАНДРИ

Дуб Григорія Сковороди в Моначинівці Харківської області. На металічній огорожі афоризми філософа

Батьківська хата Григорія Сковороди в Чорнухах на Полтавщині, де 3 грудня 1722 року народився майбутній філософ

12-річний Григорій від батьківського порогу в Чорнухах на Полтавщині поїхав до Києва – «по охоте своей был отдан в киевское училище». У Глухові переміг у Всегетьманському конкурсі, де продемонстрував «обдарованість до музики та відмінно приємний голос», його обрали до півчої капели імператриці Єлизавети. Два роки провів у Петербурзі. Але північна Пальміра не втримала свободолюбивого юнака своєю розкішшю та багатством. Як і обіцяна блискуча духовна кар'єра в Троїце-Сергіївій лаврі під Москвою. Його серцю був любий «вітчизняний край».

Сковорода повернувся до Києво-Могилянської академії. Але знань, що давала київська школа, йому було недостатньо. Щасливий випадок дав йому нагоду п'ять років провести в Європі, відвідувати кращі навчальні заклади та знайомитися з відомими вченими.

Коли Григорій приїхав із-за кордону, недовго працював учителем піітики – поезії – у Переяславському колегіумі. Згодом шість років домашнім учителем у селі Коврай на сучасній Черкащині. Там почав писати поетичну збірку «Сад божественних пісень».

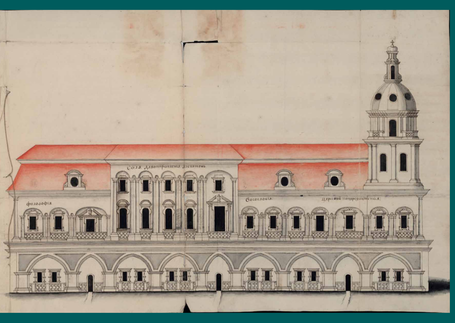

Києво-Могилянська академія

Багато часу провів у Стариці та Гужвинському в поміщиків Земборських, у Бурлуці – у Захаржевського, заради гарної природи жив у Щербініна в Бабаях, там відвідував свого учня, місцевого священника Якова Правицького. У Гусинці та Моначинівці – гостював у Розальйон-Сошальських, в Іванівці в Андрія Ковалівського, у друга Михайла Ковалинського в Хотетові на Орловщині. Іноді жив він у когось, зовсім не схвалюючи їхніх вад, щоб спілкуючись із ними, розмірковуючи, непомітно навернути їх до пізнання себе, любові до істини, відрази до зла і прикладом життя змусити любити доброчесність. Утім, всюди обирав усамітнений куточок, жив просто, без слуг. Місцями його усамітнення та творчості також були Липці, Валки, Ізюм, Куп'янськ, Лебедин, Барвінкове.

Сковорода не прийняв чернечий постриг. Але залюбки відвідував друзів у монастирях. І своє життя сприймав як чернецтво. У листі з Іванівки, сучасної Сковородинівки, до Михайла Ковалинського зазначає: «Маю моєму чернецтву спочинок кращий, ніж у Бурлуці». Саме в Іванівку прийде Сковорода закінчити своє земне життя.

З поміж усіх міст Григорій Савич любив Харків і часто відвідував його. Написав ORATIO ad DEUM, in Urbem Zacharpolim – «Молитву до Бога за місто Харків».

Про перебування у різних місцях Харківщини свідчать його листи та твори. На Слобожанщині вповні розкрився талант Сковороди як педагога, там він написав більшість трактатів, поезій, перекладів, діалогів, листів.

Харківський колегіум XVIII століття

Сковорода прийняв запрошення єпископа Йоасафа Миткевича і з 1759 року працював учителем піітики в Харківському колегіумі. Його учень Михайло Ковалинський згадує:

«Відмінний спосіб його думок, навчання, життя швидко привернув до нього увагу всього суспільства тамтешнього. Він одягався пристойно, але просто; їжу мав складену з зілля, плодів і молочних приправ, вживав її ввечері після заходу сонця; м'яса й риби не куштував не з марновір'я, але за внутрішньою своєю схильністю; для сну відділяв від часу свого не більше чотирьох годин на добу; вставав до зорі і, коли дозволяла природа, завжди ходив пішки за місто прогулюватися на свіжому повітрі та в садках; завжди веселий бадьорий, легкий, рухомий, стриманий, цнотливий, всім задоволений, благодушний, принижений перед усіма, охочий до слова, де не примушений говорити, звичний з усього виводити повчання, поштивий до усякого стану людей, відвідував хворих, втішав сумних, розділяв останнє зі злидарями, обирав і любив друзів за серцем їх, мав побожність без марновір'я, ученість без хизування, ввічливість без лестощів».

У Харківському колегіумі Григорій Савич працював 10 років із перервами. Його поважали й любили вихованці. Авторитет Сковороди ширився серед батьків студентів, купців, заможних місцян та жителів сіл і навколишніх хуторів. Але новопризначені керівники Білгородської єпархії та колегіуму поставилися до вчителя-новатора негативно. Це змусило Сковороду залишити навчальний заклад. Із 1769 року і до кінця земного життя, а це чверть століття, він мандрував Слобожанщиною.

Улюблений дуб Григорія Сковороди в Іванівці – сучасній Сковородинівці Харківської області

Григорій Сковорода в селиці Бабаї на Харківщині. Борис Вакс

ШЛЯХИ УЛЮБЛЕНОЮ УКРАЇНОЮ

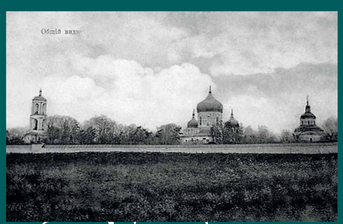

Курязький монастир на Харківщині, який відвідував Григорій Сковорода

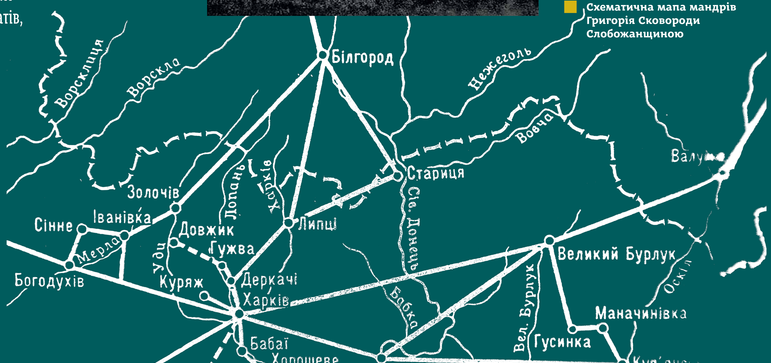

Схематична мапа мандрів Григорія Сковороди Слобожанщиною

СКОВОРОДА І ГЕДОНІЗМ

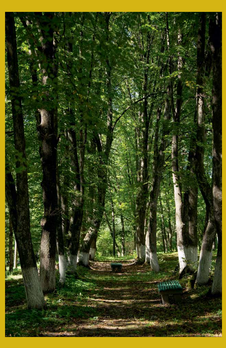

Алея в садибі Ковалівських у Сковородинівці на Харківщині

Григорій Сковорода у притчі про старця писав: той ловить птаха і знає, що ніколи не спіймає. Зазначав, що люди витрачають гроші задля задоволення, а втіху можна отримати задарма, якщо займатися улюбленою справою. Михайло Ковалинський, перший бібліограф Григорія Сковороди, зауважує:

«Вільний від пут усякого примусу, марноти, шукань, турбот, знаходив він усі свої бажання виконаними через ниць їх. Займаючись скороченням потреб природних, а не розширенням їх, смакував він насолоди, незрівнянний ні з якими щасливцями. Коли сонце, запаливши незчисленні свічки на смарагдовотканій плащаниці, пропонувало щедрою рукою почуттям його їжу, тоді він, приймаючи чашу розваг, не розчинених жодними печалями життєвими, ніякими зітханнями пристрасними, ніякими розсіяностями марнотними і, смакуючи радощі високим розумом, у повному заспокоєнні благодушності казав: «Дяка всеблаженному Богові, що потрібне створив неважким, а важке непотрібним». Коли втома від роздумів змушувала його переміняти вправи свої, тоді він приходив до престарілого пасічника, що недалеко жив на пасіці, брав із собою до співтовариства улюбленого пса свого, і троє розділяли між собою вечерю. Ніч була йому місцем відпочинку від напружень розумових, що непомітно виснажують сили тілесні; а легкий і тихий сон для уяви його був видовищем вистав, гармонією природи витворених».

Бібліотека Віденського університету

Ах, відкинем печалі! Вік короткотривалий!
Будь солодке, життя!

Сковорода знаходив душевну розраду у спілкуванні з природою:

О діброво, о зелена! Моя матінко свята!
В тобі радість звеселена тишу, спокій розгорта.
Здрастуй, любий мій спокою! Ти навіки будеш мій,
Добре бути мені з тобою: ти для мене, а я твій.
О діброво! О свободо! Я в тобі почав мудріть
І в тобі, моя природо, шлях свій хочу закінчить.

Музичні інструменти, на яких грав Григорій Сковорода

Книга про життя Григорія Сковороди

Скрипка Григорія Сковороди

ЛОВИТВА НЕВЛОВНОГО ПТАХА

Сковорода отримував насолоду від музики. Михайло Ковалинський писав:

«Музика була улюбленим, але не основним заняттям. Григорій по сьомому році від народження примітним був схильністю до Богошанування, обдарованістю до музики. У церкві ходив він охоче на клирос і співав відмінно, приємно».

Від природи Григорій мав прекрасний голос і тонкий слух. Умів виготовити сопілку і, награваючи на ній, імітував спів пташок. У півчій капелі грав на скрипці, флейті, бандурі, лірі, гуслях. В одному з листів писав, що проводитиме з хлопцями навчання в супроводі органу.

О дозвілля, о книги!
Справою життя мислителя було читання книг та написання поезій, байок, педагогічних притч, філософських трактатів, перекладів.
«О книги, найкращі порадники! Найвірніші друзі! Втрачений той час, який ти не використав на навчання».

Токайські вина знав на смак Григорій Сковорода

Сковорода учить своїх вихованців читати добрі книжки, слухати вишукану музику, що є «великою лікувальницею у скорботі, втіхою в печалі та забавою в щасті».

Філософа називали богословом, першим після Отців Церкви. Головною книгою його життя була Біблія – «О найсолодший органе! Єдина голубиця моя, Біблє!». З нею Сковорода не розлучався, тлумачив притчі: «Для цього я народився. Для цього їм і п'ю та з нею поживу і умру з нею, амінь!». Свої листи підписував: «учитель закону Божого». Перебуваючи в токайській комісії з закупівлі вин, Григорій вивчив смак найкращих напоїв. Так писав до харківського купця Єгора Урюпіна:

«Я Вашим вином не лише в дорозі, але і вдома користувався». А в листі до Григорія Ковалинського просить: «Пришлите вина бочонок скопельского или каковое вам угодно: точію было бы не врежденное. Люблю червленное, только бы ядовитыми лѣсами не скаженное. И табаку велико папушнаго, зовомаго арменским. Или фиг (Ficus). Трубки доселѣ у мене важно изобилуют: не чудо ли? – Ни одной не разшиб: видите ли и охотника? – 4 года одна не сходит из чубука: черна, глиняна».

Перші уроки співу

ВШАНОВУЮЧИ СКОВОРОДУ

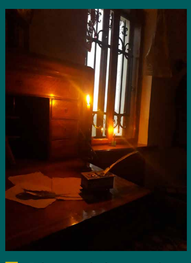

Свічка пам'яті в меморіальній кімнаті Григорія Сковороди

Вшановувати пам'ять Григорія Сковороди почали у 1894 році. До 100-ліття від дня смерті філософа відбулося урочисте засідання Харківського історико-філологічного товариства. Вийшли друком його твори. Зокрема, найповніше на той час видання під редакцією Дмитра Багалія.

У Пан-Іванівці, сучасній Сковородинівці на Харківщині, впорядкували могилу філософа: на високий підмурок підняли білу мармурову плиту, встановлену 1874-го, та металеву огорожу. З'явилися низка статтей та академічних праць, присвячених мислителю.

Пам'ятник трьом мислителям: Григорію Сковороді, Абаю Кунанбаєву, Мірзі Фаталі Ахундову. Автор Сафуддін Гурбанов. Харків, 2021

Бюст Григорія Сковороди в Сковородинівці. Автор Іван Кавалерідзе. 1972

ПАМ'ЯТЬ ЧЕРЕЗ СТОЛІТТЯ

Пам'ятник Григорію Сковороді біля Харківського національного педагогічного університету, що носить його ім'я. Автор Сафуддін Гурбанов

Пам'ятник Григорію Сковороді у Переяславі на Київщині. Автор Петро Романюк

У 1919 році в Україні широко відзначали 125-річчя від дня смерті Сковороди. В Харкові відкрили музей Слобідської України імені Григорія Сковороди.

У Пан-Іванівці 1922 року до 200-ліття від дня народження філософа відбулися урочистості, на яких виступали, зокрема історик Дмитро Багалій та письменник Гнат Хоткевич. На прохання місцевих жителів село перейменували на Сковородинівку. Територію навколо могили та будинку, в якому перестало битися серце мислителя, оголосили заповідником. Згодом встановили пам'ятник, який створив скульптор Григорій Кротко. У Лохвиці на Полтавщині встановили величний пам'ятник філософові – роботу скульптора Івана Кавалерідзе.

Вигляд могили Григорія Сковороди з 1874-го по 1972 рік

Відкриття пам'ятника Григорію Сковороді 1926 року в Пан-Іванівці, сучасній Сковородинівці. Автор Григорій Кротко

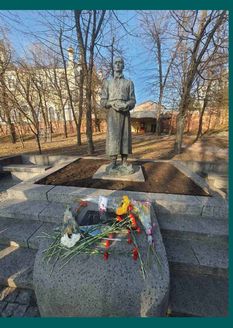

Пам'ятник Григорію Сковороді у Харкові. Архітектор Юрій Шкодовський, скульптор Іван Кавалерідзе

У 1939 році до 145-річчя від дня смерті Варсави у Сковородинівці встановили пам'ятник скульптора Ірини Мельгунової та архітектора Дмитра Гнезділова. У 1944-му, на 150-річчя від дня смерті, до Сковородинівки приїхали письменники Павло Тичина та Максим Рильський.
За їх фінансування біля 700-літнього дуба з'явилася стела, на якій зазначалося, що це улюблене місце праці та відпочинку філософа. Харківському педагогічному інституту присвоєно ім'я Григорія Сковороди.

До 240-річчя від дня народження у Сковородинівській школі, що розташована в будинку, де помер Сковорода, харківські науковці Анастасія Ніженець та Андрій Ковалівський відкрили на громадських засадах музей мислителя.

Пам'ятник Григорію Сковороді в Лохвиці на Полтавщині. Автор Іван Кавалерідзе

Пам'ятник Григорію Сковороді у Бабаях на Харківщині. Автор Сергій Ястребов

Свято «Сад божественних пісень» на Грушевій галявині у Бабаях на Харківщині

Пам'ятник-бюст Григорію Сковороді в Чорнухах на Полтавщині. Автор Микола Коган

Найбільші урочистості відбулися у 1972 році до 250-ї річниці від дня народження Григорія Савича в культурно-освітніх закладах України та поза її межами. Ім'я Сковороди внесли до Календаря пам'ятних дат ЮНЕСКО. На могилі філософа прибрали плиту, встановили майже необроблений камінь з епітафією «Світ ловив мене та не спіймав». Ім'я Григорія Сковороди відтоді має Інститут філософії Національної академії наук України в Києві, його ім'ям назвали малу планету №2431, річковий пароплав, вулиці.
З 1992 року активно розвивався музей у Сковородинівці, який отримав статус національного.

Сковорода й науковці

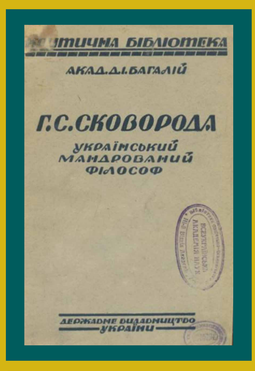

Обкладинка книги Дмитра Багалія «Український мандрівний філософ Григорій Сковорода». Державне видавництво України, 1926

Фольклорист, етнограф Микола Сумцов

Доробок Григорія Сковороди став об'єктом дослідження науковців у різних галузях знань. Наводимо висловлювання про ідеї філософа найвідоміших дослідників.

«Щоб зрозуміти як слід Сковороду, його думки й почуття, треба пильно придивитись до культурного життя українського народу, до його старої школи й письменства»

Микола Сумцов (1854–1922) – фольклорист, етнограф, мистецтвознавець. Усе життя цікавився Григорієм Сковородою. Перша його праця про філософа з'явилася, коли вченому було 25 років. А статті «Сковорода і Ерн» та «Історія української філософської думки» вийшли вже після смерті вченого

ЗОЛОТА ПЛЕЯДА СКОВОРОДОЗНАВЦІВ

«Сковорода навчав мудрості примату (переваги) духа, серця, внутрішнього горіння над матерією, над скотською натурою в нас. Проповідував примат ідеалізму над егоїзмом, індивідуалізму над отарним, тверді закони Божі, напечатані в гармонії небесних світил, в устрою людського організму і в суспільнім ладі спільнот, які той закон шанують. Нарешті – в голосі нашої совісті. Тим законом держиться все»

Дмитро Донцов (1883–1973) – український філософ, письменник, політичний діяч, теоретик інтегрального націоналізму. Григорій Сковорода цікавив його передовсім як «погромник матеріалізму», проповідник ідей нерівної рівності та сродності. Останні дні життя Дмитро Донцов присвятив праці над розвідкою «Дороговказ Григорія Сковороди нашій сучасності» – прикінцева сторінка рукопису залишилася в його друкарській машинці

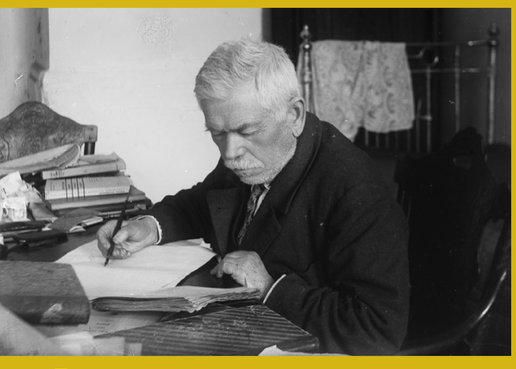

Історик Дмитро Багалій у домашньому кабінеті. Фото 1920-х років

Філософ, письменник, теоретик інтегрального націоналізму Дмитро Донцов

«Головною рисою філософії Сковороди треба визнати її самостійний характер. Вона в основі своїй дуже проста, навіть елементарна, але цілком продумана, самостійна й наскрізь пройнята єдністю, монолітністю»

Дмитро Багалій (1857–1932) – історик, громадський діяч, ректор Харківського університету. Підготовлене ним видання творів Григорія Сковороди 1894 року: сьомий том «Збірника Харківського історико-філологічного товариства» майже сім десятиліть було найавторитетнішою академічною збіркою робіт філософа

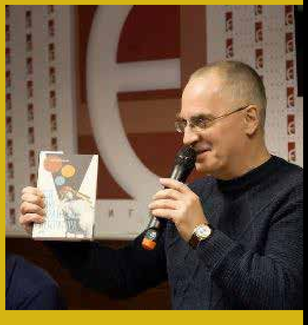

Літературознавець Леонід Ушкалов на презентації книги «Ловитва невловного птаха»

«Він став знаковою фігурою для цілого грона блискучих письменників та інтелектуалістів»

Леонід Ушкалов (1956–2019) – письменник, літературознавець, перекладач. За його редакцією вийшла книга «Григорій Сковорода. Повна академічна збірка творів». Ця праця доповнена новими творами філософа, в ній відтворена його орфографія. У 2017 році книгу Ушкалова «Ловитва невловного птаха» визнали книгою року в номінації «Біографія» на Форумі видавців у Львові

Обкладинка книги Леоніда Ушкалова. «Буквар миру». Видавництво «Клуб сімейного дозвілля», 2018

Філософ, славіст, культуролог Дмитро Чижевський

Обкладинка книги Дмитра Чижевського «Філософія Г.С. Сковороди». Видавництво Прапор, 2004

«Сковорода стоїть у центрі української духової історії»

Дмитро Чижевський (1894–1977) – український інтелектуал XX століття, філософ, славіст, культуролог. У своїх дослідженнях вивчав феномен Сковороди, тлумачив його як осереддя української інтелектуальної традиції, розглядав мислителя у всеєвропейському культурному контексті

«Григорій Сковорода. Повна академічна збірка творів» за редакцією Леоніда Ушкалова. Видавець Олександр Савчук, 2016

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

Сковородознавець Андрій Ковалівський

«Сковорода був не тільки великим філософом, але й справжнім поетом»

Андрій Ковалівський (1895–1969) – сковородознавець із давнього козацького роду Ковалівських, професор Харківського університету, історик-сходознавець. Один із найглибших дослідників життя і творчості Григорія Сковороди в 1920-х. Рецензував сковородознавчі розвідки, які з'являлися в Україні та за кордоном. Написав статтю «Розвиток етичних поглядів Г.С. Сковороди у зв'язку з його життям», яка мала неабиякий резонанс. Знайшов дані про двійника Сковороди в Лозанні Данііла Майнгарда – так любив називати себе Григорій – та його сім'ю

Сковорода й натхнення

Григорій Сковорода за життя і по смерті притягував увагу майстрів слова від XVIII століття до наших днів.
Григорій Квітка-Основ'яненко – один із фундаторів нової української літератури – все життя мешкав у Харкові та на Основі – слободі поблизу Харкова, яка нині є частиною міста. У дитинстві Квітка часто бачився зі Сковородою в батьківському домі. Любив розповідати про знайомство з Григорієм, а в доброму гуморі імпровізував псальму «Всякому городу нрав і права». Сковорода мав значний вплив на творчість Квітки.

Григорій Квітка-Основ'яненко — фундатор нової української літератури

Тарас Шевченко – великий український поет і художник, про вплив Григорія Сковороди пише у вірші «До Козачковського»:

...куплю
Паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую Сковороду...

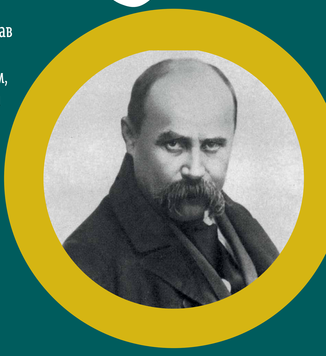

Тарас Шевченко — поет, художник

Філософічний початок для комедії «Сон» («У всякого своя доля...»), Шевченко запозичив насамперед зі сковородинської псальми «Всякому городу нрав і права». Образ Сковороди як втілення добрих традицій старої України Шевченко змалював у повісті «Близнята».

Сковорода був чи не єдиним з українських класиків, чий образ не зблід, а авторитет не похитнувся під час глобальної переоцінки цінностей в часи українського ренесансу 1920-х.
Гнат Хоткевич пише книгу «Григорій Савич Сковорода (український філософ)». Павло Тичина присвячує йому збірку поезій «Замість сонетів і октав», починає роботу над поемою-симфонією «Сковорода». Микола Хвильовий називає його «великим українським філософом». Юрій Яновський у романі «Чотири шаблі» пише, що «Сковорода – європейський розум і філософська голова», Валер'ян Поліщук у біографічно-ліричному романі «Сковорода» показує його мандрівником «у глибини духа», Михайло Драй-Хмара приміряє образ Сковороди-пілігрима на себе у вірші «Розлютувався лютий надаремне...», Микола Зеров перекладає латинські поезії філософа.

Із сонета «Сковорода» розпочинає шлях в українську літературу Юрій Клен – український поет-неокласик, перекладач, літературознавець, який походив з родини німецьких колоністів. В епопеї «Попіл імперій», яку вважають вершиною поетичної творчості Клена, зринає образ Сковороди як богообраного поета-філософа:

ГРИГОРІЙ ВАРСАВА СКОВОРОДА В КРАСНОМУ ПИСЬМЕНСТВІ

Гнат Хоткевич — прозаїк, композитор

Павло Тичина — поет

Юрій Клен — поет-неокласик

Колись тут життєрадісним аскетом
блукав мудрець у морі трав,
що був філософом і був поетом,
і світську славу занедбав.
Його Господь водив по цих дорогах.
Благословив він ніч і день
і насадив серед ланів розлогих
свій «Сад божественних пісень».

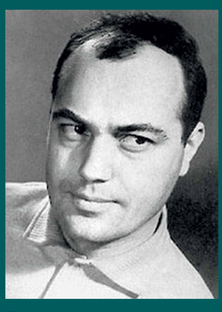

Микола Вінграновський — поет, актор, кінорежисер

На зламі 1950–1960 років в українській літературі з'явилося гроно яскравих письменників-шістдесятників. Їхня творчість була формою оборони української національної культури й спротиву тоталітарному комуністичному режимові.

Василь Симоненко веде свій духовний родовід «від прадіда Сковороди», Іван Драч пише варіації на тему – «Весняна пісня Григорія Варсави Сковороди», «Молитва сліз Григорія Варсави Сковороди», «Сердечна печера Григорія Варсави Сковороди», есей «Духовний меч Григорія Варсави Сковороди» та спільно із Сергієм Кримським та Мирославом Поповичем біографічну повість «Григорій Сковорода». Іван Світличний в ув'язненні розмірковує про сковородинське зречення світу в сонеті «Він носить все своє з собою...».

Валерій Шевчук перекладає Сковороду сучасною українською мовою і присвячує йому низку науково-популярних праць, а його роман-триптих «Три листки за вікном» пройняті сковородинськими ідеями. Збірка Ліни Костенко «Сад нетанучих скульптур» багато в чому перегукується із «Садом божественних пісень» Григорія Савича. Микола Вінграновський в «Індустріальному сонеті» називає Сковороду «перший розум наш». Під такою ж назвою вийшла стаття Івана Дзюби про українського філософа.

Іван Дзюба — літературний критик, академік НАН України

Валерій Шевчук — письменник, інтерпретатор українського літературного бароко

Василь Симоненко — поет, журналіст

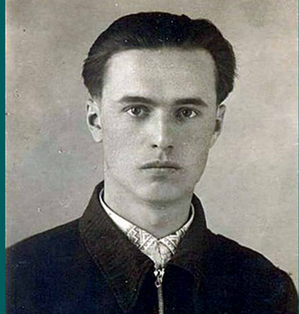

АФОРИЗМИ СКОВОРОДИ

ВСЕ МИНАЄ, АЛЕ НЕ БОГ І НЕ ЛЮБОВ

ВСЕ МИНАЄ, АЛЕ ЛЮБОВ ПІСЛЯ ВСЬОГО ОСТАЄТЬСЯ

ХІБА НЕ ЛЮБОВ УСЕ ЄДНАЄ, БУДУЄ, ТВОРИТЬ ПОДІБНО ДО ТОГО, ЯК ВОРОЖІСТЬ РУЙНУЄ?

ТИ РОБИШ НАЙКРАЩУ І ДЛЯ ТЕБЕ РЯТІВНУ СПРАВУ, КОЛИ ТВЕРДО ЙДЕШ ШЛЯХОМ ДОБРОГО ГЛУЗДУ

УСЯКА СПРАВА МАЄ УСПІХ, КОЛИ ЇЙ СПРИЯЄ ПРИРОДА

КОЛИ ТВЕРДО ЙДЕШ ШЛЯХОМ, ЯКИМ ПОЧАВ ІТИ, ТО ТИ ЩАСЛИВИЙ

НЕПРАВДА ГНОБИТЬ І ПРОТИДІЄ, АЛЕ ТИМ ДУЖЧЕ БАЖАННЯ БОРОТИСЯ З НЕЮ

ЯК ЛІКИ НЕ ЗАВЖДИ ПРИЄМНІ, ТАК ІСТИНА ЧАСТО БУВАЄ СУВОРА

З УСІХ ВТРАТ УТРАТА ЧАСУ НАЙТЯЖЧА; НАВІТЬ ОДНА МИТЬ ЦИХ АНГЕЛЬСЬКИХ ДНІВ ТАКА ЦІННА, ЩО ПЕРЕВИЩУЄ ВСЕ, ЩО МИ МАЄМО

МОДЕРНИЙ СКОВОРОДА

Малюнок Марисі Рудської

Чашка зі сковородинською тематикою

Національний музей Сковороди до 300-річного ювілею підготував сувеніри з логотипом музею: наплічники, килимки, посуд. Сковороду вважають своєю людиною в суспільстві. У XVIII столітті не можна уявити Слобожанщини без постаті мандрованого філософа, а у XX–XXI століттях любов'ю до мандрів усі нагадують Григорія Савича. За життя мудрець приходив на поміч кожному, а нині – допомагає своїми настановами та креативом.

300 років з дня народження
СВІТ СКОВОРОДИ

«Світ Сковороди» – мистецький проєкт Міністерства культури та інформаційної політики, Державного агентства з питань мистецтв та комунікаційної агенції Postmen

Наплічники з ілюстрацією «О, діброво! О, свободо!»

У КОЖНІЙ ГЕНЕРАЦІЇ Є ЛЮДИ, ЯКІ МАЮТЬ СКОВОРОДУ ЗА СВОГО

Дослідники життя і вчення Григорія Сковороди сходяться на тому, що Варсава залишається близьким та сучасним для нових поколінь, попри те, що змінилися кілька епох. У кожній генерації знаходяться люди, які мають Сковороду за свого, люблять його як друга і шанують як учителя. Нині образ Сковороди настільки розтиражований, що його легко знайти на футболках, світшотах, бейсболках і шкарпетках. Дизайнери використовують сковородинські символи та цитати на шоптерах, чашках, наліпках, килимках, 3D-пазлах.

Шоптер «Спіймай мене, якщо зможеш»

Шоптер «Сад божественних пісень» з українським орнаментом

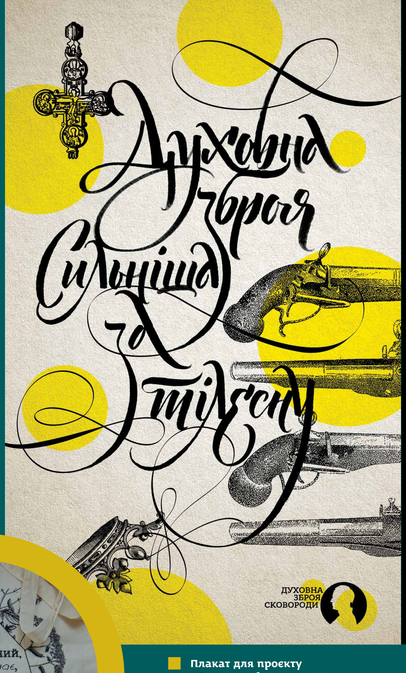

Плакат для проєкту «Духовна зброя Сковороди». Дизайнер Олексій Чекаль

Каліграфія для проєкту «Духовна зброя Сковороди». Дизайнер Олексій Чекаль

Шоптер з цитатою Григорія Сковороди

СКОВОРОДА І МИСТЕЦТВО

Сковорода любив музику, театр, малярство. Він власноруч ілюстрував діалог «Алфавіт миру» малюнками з емблематичної збірки Symbola et emblemata selecta. Був добре обізнаний з київським шкільним театром тієї пори. Викладаючи поетику в Харківському колегіумі, написав трагедокомедію. Театральні метафори часто з'являються у філософській прозі Сковороди: то він говорить про Божий промисел як гідну подиву «божественну комедію», то про потворний «театр нашого життя».

Спогади. На той момент був сам в собі. Андрій Копчак. 2021

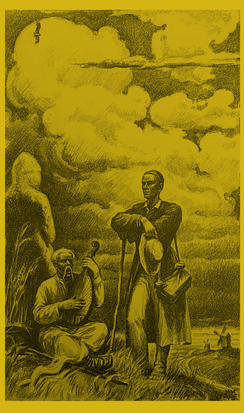

Григорій Сковорода і кобзар. Мар'ян Маловський. 1972

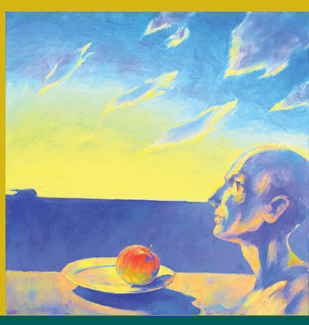

Пізнання. Юрій Качкін. 2002

СЕРЦЕ НЕ ЛЮБИТЬ, НЕ БАЧАЧИ КРАСИ

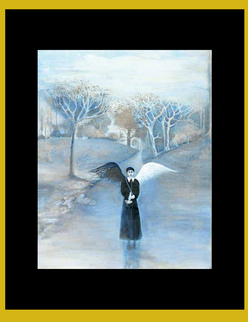

Таємний ангел або Ключ до пізнання. Діна Розен. 2021

Без природи – як без дороги. Павло Шарко. 2021

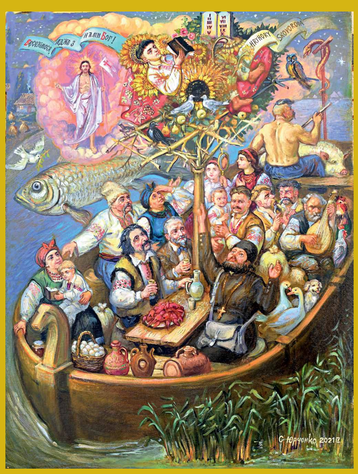

Душа філософа. Сергій Юрченко. 2021

У XIX-XXI століттях образ Сковороди привертає увагу представників різних мистецтв. Художник Сергій Васильківський написав картину «Сковородинські псальми», Іван Їжакевич – створив малюнок у техніці гризайлі «Мандрівний філософ Сковорода», Тетяна Яблонська – портрет Сковороди, Василь Касіян – його портрет-гравюру. Над сковородинською тематикою також працювали художник Іван Падалка, скульптор Іван Кавалеридзе, композитор Іван Карабіц.

Потужна постать Григорія Варсави Сковороди привертає до себе й нових майстрів. У сучасному живописі створена потужна сковородіяна.

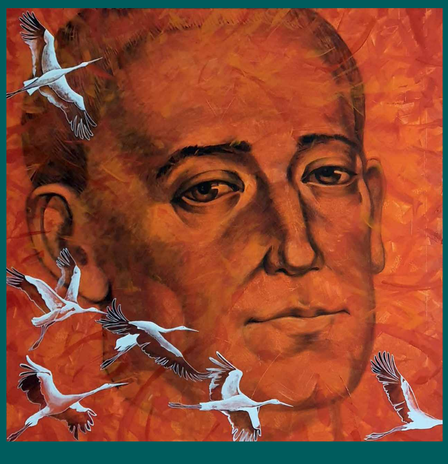

Лелечина пам'ять. Геннадій Мироненко. 2021

Три світи. Метафізика Григорія Сковороди. Олена Смаль. 2021

Мудрість небесного сувою. Останні дні буття. Оксана Бойко. 2022

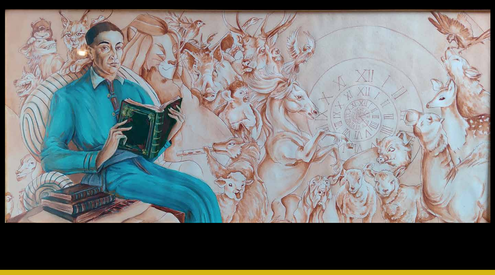

Сюжетно-тематична композиція за мотивами творів Григорія Сковороди. Марія Дев'яніна. 2021

МУЗЕЇ СКОВОРОДИ

Інтер'єр батьківської хати у Чорнухах

Батьківська садиба Григорія Сковороди в Чорнухах

1972 року до 250-ліття від дня народження Григорія Сковороди в Україні відкрили три державні музеї: на батьківщині філософа – у Чорнухах на Полтавщині, у Переяславі на Київщині, де він почав учителювати, та у Сковородинівці на Харківщині, де закінчив свій земний шлях.

Вестибюль Переяславського колегіуму. Фрагмент експозиції

У Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» працює Меморіальний музей Григорія Сковороди.

Розташований у будинку колишнього Переяславського колегіуму, де Сковорода розпочав педагогічну діяльність. Експозиція відтворює атмосферу того часу. На арці з полицями у вестибюлі зберігаються рідкісні книги XVII-XIX століть, а в шафі – колекція старовинних підручників.

В одній із кімнат – портрет Сковороди кінця XVIII століття, який вважають найдавнішим в Україні. Тут експонуються старовинні музичні інструменти та типовий селянський одяг XIX століття. Увагу відвідувачів привертає зал, де відтворено вигляд класу: столи й лави, дошка, на стіні – ікони, біля дверей – вішалка з одягом студентів, на столах – книги. А за вчительською кафедрою – скульптура Григорія Савича.

Кімната вчителя та бібліотека відтворені в колишніх крайніх вестибюлях. Експозиція містить пам'ятки мистецтва, пов'язані з творчістю та життям мандрівного філософа. Майстри села Опішня подарували музею химерні керамічні посудини у формі героїв байок Сковороди. Скульптури, гравюри та картини допомагають зрозуміти принципи буття мислителя.

Поміщицький куточок XVIII століття

Будинок літературної частини музею Григорія Сковороди в Чорнухах

ДОБРЕ ІМ'Я ДЛЯ ЛЮДИНИ – ЦЕ СКАРБ НЕОЦІНЕННИЙ

Чорнухинський літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди – це родинне гніздо мислителя. Музей складається із батьківської садиби, де відтворено козацький побут тієї доби, літературної частини, рекреаційної зони «Сад божественних пісень» та Галереї мистецтв. Минуло 300 років та незмінними лишилися душа й енергетика краю. У цьому місці можна ступити на споришеві стежки дитинства Григорія, побачити повиту лісами Горлову гору, на яку дивився Сковорода. Вітрини та стенди експозицій містять унікальні речі-свідки життя філософа, документи, світлини.

До нашого Першорозума звертаються митці й науковці, політики й шукачі істини. Кожному, як говорив філософ, потрібне своє. За тим і ідуть.

Відпочити душею у садибі можна весь рік. Та особливо затишно й тепло тут весною, коли зацвітають сади. Охоплює відчуття повернення в дитинство – навіть не Григорія Сковороди, а в дитинство людства. Під рідним небом любомудра добре думається, дихається, твориться.

Рекреаційна зона «Сад божественних пісень» у Чорнухинському музеї

Приміщення Меморіального музею Григорія Сковороди в Переяславі

Кімната вчителя. Фрагмент експозиції Меморіального музею Григорія Сковороди у Переяславі

Музей на лінії вогню

6 травня 2022 року.
23 година

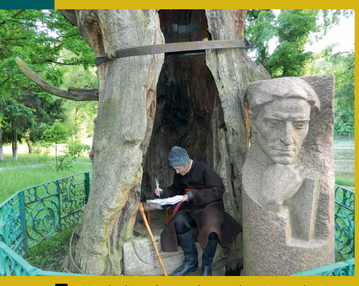

700-літній дуб – улюблене місце Григорія Сковороди

Меморіальний комплекс філософа й поета Григорія Сковороди розташований у селі Сковородинівка Богодухівського району на Харківщині. Це пам'ятка історії національного значення.

Музей відкрили 1972 року в будинку поміщика Андрія Ковалівського. Там філософ провів останній період свого життя. Експозицію розгорнули у п'яти залах. Представили речі, яких торкалися руки Сковороди: годинник із дарчим написом, скрипка, на якій він грав, скринька родини господарів садиби. Центром музею була меморіальна кімната, в якій перестало битися серце Григорія Сковороди.

Вигляд музею Сковороди після влучення ракети

У 2008 році музей отримав статус національного. Територія комплексу займає 18,2 гектара. Будь-якої пори чарує красою музейний парк, закладений у кінці XVIII століття. Відвідувачі рушають стежкою, якою ходив Григорій Сковорода; торкаються 700-літнього дуба, біля якого він працював; зупиняються біля дуба, який посадив філософ. Стоять у мовчанні біля місця, де копав собі могилу. Підіймаються до поховання.
Землю, яку оберігає дух Варсави, оголосили землею щастя, її частинку з Харківщини доставили до національних символів України на Говерлу.
2022 року до 300-літнього ювілею з дня народження Григорія Сковороди планувалася низка яскравих подій. Та 24 лютого все призупинилося. Ворог заливає нашу землю кров'ю українців, руйнує інфраструктуру, прагне знищити нашу ідентичність та духовну спадщину.

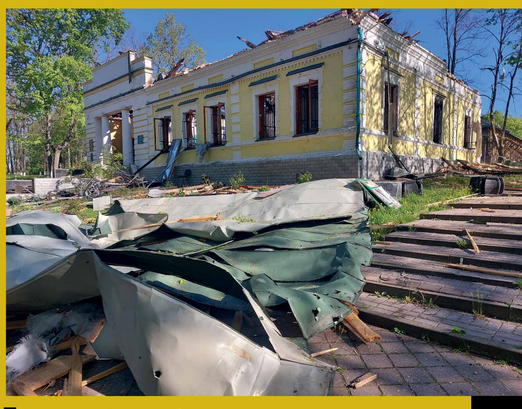

Вигляд музею Сковороди після руйнування

Загальний вигляд музею до 6 травня 2022 року

Перлина у вінку української духовності

У ніч на 7 травня в музей влучила рашистська ракета. Зруйноване приміщення, обгорілі стіни, пошматовані музейні предмети. Завдано пекучого болю. Проте музей живе. У пожежі вціліла скульптура «Сковорода-мислитель» Ігоря Ястребова, вона стала символом незламності й музею, і української нації.

Через два місяці, вночі 6 липня, окупанти поцілили в Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. Заперечуючи всі закони фізики, у центрі вибухової хвилі, під завалами вщент зруйнованого корпусу, залишився неушкодженим пам'ятник Сковороді.

Сковорода – символ незнищенності

Григорій Варсава Сковорода – це символ української волелюбності. Він – у наших генах, бо ми його нащадки!
Після перемоги музей прийматиме відвідувачів, відновить меморіальний комплекс і створить простір, в якому буде цікаво туристам зі всього світу. Завдяки новим інтерпретаціям, дослідженням, згуртованій роботі музейної команди, істориків музей Сковороди стане центром культурного життя у вільній Україні.

Кому не байдужа культурна спадщина, можуть підтримати музей.
Рахунок UA 868201720314231004301034643

Фрагмент експозиції першого залу

Могила Григорія Сковороди

Рештки ворожої ракети

Каліграфія на слова епітафії на могилі Григорія Сковороди «Світ ловив мене та не впіймав». Дизайнер Олексій Чекаль

НАД ВИСТАВКОЮ ПРАЦЮВАЛИ:

Галина Головко, Наталія Мицай, Тетяна Радіоненко,
Наталя Слобожаніна, Марія Тахтаулова, Володимир Тиліщак,
Вікторія Яременко, Ганна Ярміш

ЛІТЕРАТУРНИЙ РЕДАКТОР:
Ірина Буланенко

ДИЗАЙН:
Олексій Чекаль

У ВИСТАВЦІ ВИКОРИСТАНІ ФОТОГРАФІЇ ТА МАТЕРІАЛИ:

Фондів Національного літературно-меморіального музею Григорія Сковороди
Фондів Меморіального музею Григорія Сковороди в Переяславі
Галини Головко, Павла Забарила, Леоніда Кобця, Сергія Козлова,
Наталії Мицай, Тетяни Радіоненко, Олександра Радіоненка,
з відкритих інтернет-джерел

«ПЕРЕЯСЛАВ»
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ ЗАПОВІДНИК

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ Григорія Сковороди

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ´ЯТІ